

تمدن اسلامی

بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی
به زبان‌های گوناگون از ۱۸۰۰ تا کنون

ویراستار: آیتین خانباغی (دانشگاه کمبریج)

ترجمه:

سید حسام‌الدین آل یاسین

عضو هیئت علمی دانشگاه زنجان

عباس احمدوند

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

نگار داوری اردکانی

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

محمد عباسی

عضو هیئت علمی بنیاد دایره‌المعارف اسلامی

مركز تحقيق

نشر خاموش

نام کتاب:	تمدن اسلامی
ویراستار:	آپتین خانباغی
مترجمان:	سید حسام‌الدین آل یاسین، عباس احمدوند نگار داوری اردکانی، محمد عباسی
طرح جلد:	مجید شمس‌الدین
ویرایش و صفحه‌آرایی:	نشر خاموش
چاپ و صحافی:	چاپ دیجیتال نقطه
چاپ / شمارگان:	اول ۱۳۹۸ / ۳۰۰ نسخه
قیمت:	شومیز ۹۵۰۰۰ هزار تومان / سخت ۱۰۸۰۰۰ هزار تومان
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۶۰۳۶-۸۹-۴

تمامی حقوق این اثر برای نشر خاموش محفوظ است.
ارتباط با نشر خاموش: ۰۹۱۳۱۷۸۱۹۲۰ | ۰۹۱۲۰۱۷۸۱۹۴

www.khamooshpub.com | @khamooshpubch | www.khamooshpub.ir

تهران، ولنجک، خیابان گلستان سوم، پلاک ۳، همکف

هرگونه کپی برداری، برداشت و اقتباس از تمام یا قسمتی از این اثر، منوط به اجازه کتبی ناشری باشد.

مرکز پخش: پخش ققنوس، میدان انقلاب، خیابان منیری جاوید (اردبیهشت)، بن بست مبین، شماره ۴
تلفن: ۰۶۶۴۰۸۶۴۰ / ۰۶۶۴۶۰۰۹۹

مرکز پخش: پخش چشمه: بلوار دماوند، بعد از سه راه تهران پارس بلوار اتحاد، اتحاد ۱۱، پلاک ۸
تلفن: ۰۷۷۷۸۸۵۰۲ / ۰۷۷۱۴۴۸۰۸ / ۰۷۷۱۴۴۸۲۱

فروشگاه: کتابفروشی توس، خیابان انقلاب، نبش خیابان دانشگاه، پلاک ۱۷۸
تلفن: ۰۶۶۴۶۱۰۰۷

فهرست

- ۱۷ دانشنامه جهان اسلام
- ۲۳ سپاسگزاری
- ۲۵ مقدمه
- ۳۷ کورشات اکرم اویکوکو
- ۳۹ رابرت بی. کمبل
- ۴۱ زکی محمد مجاهد
- ۴۳ سید عبدالحی
- ۴۵ رماقالی نورقالیف
- ۴۷ حمدی الطاهری
- ۵۵ صبحی سعید طوقان
- ۶۰ محمود حمدی زقزوق
- ۶۴ وهبه زهیلی
- ۶۶ ثروت عکاشه
- ۶۸ اسد کورکماز
- ۷۰ توران قره‌دانش
- ۷۲ نورالدین البیراک
- ۷۴ دوغان هسول
- ۷۶ اسد کورکماز

۶ ■ بررسی و تحلیل دانشنامه‌های تمدن اسلامی

- ۷۸..... حسن واسوف، اولریچ مرزولف، ریچارد ون لیون
- ۸۱..... یعقوب محموداف
- ۸۳..... میاه ساجاهان و اسلام سراجول
- ۸۶..... یلماز اوزتونا
- ۸۹..... جرج لیرولا دلگادو و خوزه میگو پورتا ویلشز
- آتواین گالاند، پارتلمی هربلوت، کلودا ویسدلو، هنریک آلبرت شولتنز و یوهان
- ۹۲..... یعقوب ریسکه
- ۹۴..... الیور لی من
- ۹۶..... گوردون دی. نیوبی، پیر بالانای
- ۹۹..... چتین توزونر، رجای آقبول و صفا قلیچ اوغلو
- ۱۰۲..... مایکل آر. تی دامپر و بروس ای. استنلی
- ۱۰۴..... سیریل گلاسه
- ۱۰۶..... عزیز اس عطیه
- ۱۱۴..... عبدالحسین سعیدیان
- ۱۱۶..... کاظم موسوی بجنوردی
- ۱۱۹..... احمد عطیه‌الله
- ۱۲۱..... حمید رشیدی
- ۱۲۳..... جعفر شرف‌الدین، احمد حاطوم و محمدتوفیق ابوعلی
- ۱۲۵..... بهاء‌الدین خرمشاهی، کامران فانی و احمد صدر حاج‌سیدجوادی
- ۱۲۸..... محمدجعفر جعفری لنگرودی
- اسدالله معظمی گودرزی، ژاله آموزگار، مصطفی اجتهادی و محسن بهلولی
- ۱۳۱..... فسخودی
- ۱۳۴..... عباس سرمدی
- ۱۳۶..... ژانت د. لازاریان
- ۱۳۹..... ژاله متحدین و محمدجعفر محجوب
- ۱۴۱..... محمد کاظمینی
- ۱۴۴..... بهاء‌الدین خرمشاهی

- ۱۴۷..... داریوش آشوری.....
- ۱۵۰..... اسماعیل سعادت.....
- ۱۵۲..... خیرالدین زرکلی و احمد الآوینه.....
- ۱۵۴..... میشل آلبن.....
- ۱۵۸..... محمدعلی امیرمعزی.....
- ۱۶۰..... ماسیمو کامپانینی.....
- ۱۶۶..... دوغان هسول، بلند اوزر، علی گوگلی.....
- ۱۶۸..... جورج لیرولا دلگادو، پورتو ویلشنز و خوزه میگوئیل.....
- ۱۷۰..... امیلیو گالیندو آگویلار.....
- سیریل گلاسه، میرنس کواش، فکرت پاشا نویچ، سجاد امامویچ، حارث مورتر
 ۱۷۳..... و دیزینان هندزیچ.....
- ۱۷۶..... آر. آی. اگوان و کومار ناگندرا سینگ.....
- ۱۷۸..... احسان یارشاطر.....
- ۱۸۱..... اتحادیه بین‌المللی فرهنگستان‌ها.....
- ۱۸۵..... مسعودعلی خان و شیخ‌ازهر اقبال (ویراستاران).....
- ۱۸۷..... توقیر محمدخان، عارف علی‌خان، توقیر محمدخان و عارف علی.....
- ۱۹۰..... حسن کمال.....
- ۱۹۲..... ام. آر. کی. آفریدی و عارف علی خان.....
- ۱۹۴..... کویت: وزارت برنامه‌ریزی.....
- ۱۹۶..... سینگ ناگندرا کومار.....
- ۱۹۸..... ام. اج. سید و تارو بهل.....
- ۲۰۰..... جین دمن مک‌آلیف.....
- ۲۰۲..... عبدالمعبودخان، سینگ و ناگندرا کومار.....
- ۲۰۴..... محمد طاهر.....
- ۲۰۷..... کیز ورستیگ.....
- ۲۱۰..... جولی اسکات میسامی و پل استارکی.....
- ۲۱۳..... ربکا هیلاتر.....

- جی.اچ.ای.یونیل..... ۲۱۵
- ریچارد سی مارتین..... ۲۱۷
- ایان ریچارد نتون..... ۲۱۹
- محمد هشام کبانی..... ۲۲۱
- کوبین رینهارت و لاله بختیار..... ۲۲۴
- نیک عبدالرحمان، کمال ام‌حسن، خون ووای گونگ، نیک‌حسن شوهامی،
ایونگ جین اونگ، ای سوپادمو، بصری بن‌غزالی، سانی شام، فی وون چن،
شن هوای یونگ و خانگ بون چیا..... ۲۲۶
- فیلیپ متار..... ۲۲۹
- سیتی شامی، سعاد جوزف، افسانه نجم‌آبادی، آی جین اسمیت، جولی پتیت و
ژاکلین سپانو..... ۲۳۱
- دوام ام راهارگو و بودهی منور رحمان..... ۲۳۳
- هیلمن هادیکوسوما..... ۲۳۵
- عبدالعزیز داهلان (ویراستار)..... ۲۳۷
- مصطفی ای بیسری (کیای حاجی)، ابوسعدی حبیب، عبدالرحمان وحید و
ساهال کی.ایچ.ای مکفودز..... ۲۳۹
- نینا ام.آرماندو..... ۲۴۱
- هارون ناسوشن..... ۲۴۳
- آده آرماندو..... ۲۴۵
- ام.یونان یوسف..... ۲۴۷
- نورخالص مجید و بودهی منور رحمان..... ۲۵۲
- اچ.ای.اچ.هاراهاپ و سونگاردا پوئرباکاواتجا..... ۲۵۵
- لوکا کاراکا سپیتا..... ۲۵۸
- توفیق عبدالله..... ۲۶۰
- بی ایچ دی.آنراگین اس دی ان..... ۲۶۶
- کیو.ایچ.هنزارواف (خونزارواف) و وان توخلیو..... ۲۶۸
- نورالدین روشتو بونگول..... ۲۷۰

۲۷۲ محمود طلوعی
۲۷۴ جواد نوربخش
۲۷۷ حسینعلی ملّاح
۲۷۹ ویراستار احمد جویریچی
۲۸۴ کارل بروکلمان
۲۸۹ ابراهیم ارشاهین
۲۹۱ آرتور برنل، ویلیام کروک و هنری یول
۲۹۴ محمدیمین قریشی
۲۹۶ جی وی میلوسلاوسکی و ال وی نگریا
۳۰۱ ام.تی. هوتسما
۳۰۴ وحید چابک
۳۰۶ رنه لوت، وارنر آنده و اودو اشتاین بک
۳۰۹ کرؤلو کایرل
۳۱۱ ای.ام. پریماکف و ان.ای ایوانف
۳۱۳ ای. جی دانزل
۳۱۵ اس.ام. پروزورف
۳۱۷ جان.ال اسپوزیتو
۳۲۲ هیروشی سوزوکی
۳۲۴ کازوکو شیوجیری و می ساکو آی کدا
۳۲۶ کاگایا هیروشی و موتوکو کاتاکورایا
۳۲۸ کازوو اووتسوکو
۳۳۰ مسعودو جامانا و سلینا حسینا
۳۳۳ آکیرا گوتو و یوزو ایتاگاکای
۳۳۵ سعید ام. شیخ
۳۳۷ ابوالفضل نوراحمد
۳۳۹ تحسین یازیچی
۳۴۲ توران دورسان

- ۳۴۴..... دارکو تاناسکویچ و نرکز اسملاگیچ
- ۳۴۶..... محمد معین، جعفر شهیدی و علی اکبر دهخدا
- ۳۴۹..... محمد صادق محمد الکرپاسی
- ۳۵۱..... مصطفی حسینی دشتی
- ۳۵۴..... محمد اسحاق ظفر
- ۳۵۶..... مُفَرَّج طوننی
- ۳۵۹..... احمد الموصلی
- ۳۶۱..... محمد عبدالستار عثمان
- ۳۶۳..... عبدالرحیم غالب
- ۳۶۵..... ابراهیم عبدالعزیز
- ۳۶۷..... احمد شلیبی
- ۳۷۲..... مصطفی مراد دباغ
- ۳۷۶..... خدیجه نبروای
- ۳۷۸..... سمیر سرحان
- ۳۸۳..... جیرار جهامی
- ۳۸۶..... رفیق العجم
- ۳۸۹..... سمیح دغیم
- ۳۹۲..... رفیق العجم
- ۳۹۴..... مروان حمدان، علاء الرشق و حسن بطوش
- ۳۹۶..... محمد شریف صواف
- ۳۹۸..... عظیم انانجی
- ۴۰۰..... ریچارد وی ویکس
- ۴۰۲..... سوپود کاپور
- ۴۰۵..... دوگن شبان
- ۴۰۷..... شماری از مؤلفان
- ۴۱۱..... بکر شاهین
- ۴۱۴..... محمود کمال اینال

- ۴۱۷.....جان ال. اسپوزیتو
- ۴۱۹.....سقا عاشریک
- ۴۲۲.....ای. نیسان بانوف
- ۴۲۵.....الیور لی من
- ۴۲۷.....ذوالفقار کاظم
- ۴۲۹.....مدحت سرتواغلو
- ۴۳۱.....ابراہیم علاءالدین گوسا و سرور رفعت اسکت
- ۴۳۳.....ای. نیسان بانوف
- ۴۳۵.....ذوالفقار کاظم
- ۴۴۲.....جلال اسد آرسون
- ۴۴۴.....مہدی بامداد
- سیدمحمد علی، محمدحسن حسرت، عنایت اللہ فیضی، برجہ، علی خان شیرباز
- ۴۴۶.....و جمشیدخان دکھی
- ۴۴۹.....اسیورامو کیوکای نیہون
- ۴۵۱.....فاطمہ مژگان کانبور و محمودکمال اینال ابن الامین
- ۴۵۴.....ویراستار مراد یاجلین
- ۴۶۰.....محمدعدنان کاتبی
- ۴۶۲.....حافظ محمدمطی و نزار أباطہ
- ۴۶۴.....محمدنزار تمیم، زہیر ظاظا و خیرالدین زرکلی
- ۴۶۶.....ویراستار ام.خ.خاسانف
- ۴۶۹.....ویراستار ام.خ.خاسانف
- ۴۷۱.....عزیز چالشیار
- ۴۸۳.....ازل اړوردی، مصطفی کوتلو، محمد دی دوغان و ابوبکر اړدم
- ۴۸۶.....صدیق کی تورال
- ۴۸۹.....آتیلا اُزکریملی
- ۴۹۱.....ای. نیسان بانوف
- ۴۹۳.....احسان ایشیک

- ۴۹۵..... حسن جلال گوزل، قوجا سلیم و کمال چیچک
- ۴۹۸..... خلیل اینالچق، یوسف هالاجوغلو، حسن جلال گوزل
- ۵۰۱..... سعدالدین نزهت ارگون
- ۵۰۳..... محمدمطی حافظ و اباضه نزار
- ۵۰۵..... محمد شفیع
- ۵۰۸..... فضل الرحمن
- ۵۱۰..... مورودژن امین اف
- ۵۱۳..... علی شیر عزیزهوزاف
- ۵۱۵..... ابراهیم مؤمن اف
- ۵۱۷..... اکرم چاکراوغلو
- ۵۲۳..... حسام‌الدین توروس
- ۵۲۹..... مری کارن ون گامپنبرگ و اودو اشتاین بک

مقدمه مترجمان

کتاب پیش رو را باید تلاش چشمگیری در معرفی ملت‌هایی دانست که چندان‌که باید از طریق زبان‌های بومی و اصلی خویش از یکدیگر اطلاع ندارند و پیوسته به وسیله منابع فرنگی به دنبال شناسایی و تحقیق درباره یکدیگر هستند. چنان‌که در مقدمه مترجمان آمد، در اثر حاضر ارائه حدود دویست دائرةالمعارف جامع و گاه مختص به یک زمینه معین علمی در شناسایی و معرفی فعالیت‌های علمی کشورهای شرقی به یکدیگر بسیار اهمیت دارد، به‌ویژه آنکه کتاب به سه زبان انگلیسی، عربی و ترکی عرضه شده و اکنون این ترجمه فارسی برای بسیاری از گویشوران کشورهای شرقی، از شمال آفریقا تا ایران، شبه‌قاره هند و شرق آسیا مفید و کاربردی است. باین‌همه کتاب از نقص‌ها و ایرادهای روشی و رویکردی خالی نیست و لازم است خواننده آگاه در مراجعه و استفاده از کتاب، حتماً آن‌ها را در نظر آورد. بدین‌منظور مهم‌ترین ملاحظات و نقدهای وارد بر کتاب را در قالب محورهایی کلی معرفی و بررسی خواهیم کرد و نقدهای موردی را در جای‌جای ترجمه به‌صورت پانویس نشان خواهیم داد. بدیهی است که خوانندگان محترم

نمونه‌های روشن و دقیق نقدها و ملاحظات محوری را در کتاب مشاهده خواهند کرد.

۱. محور اول را باید به نحوه مواجهه کتاب با گزاره‌های عقیدتی و اندیشه‌ای اسلامی اختصاص داد. متأسفانه برخی مدخل‌های کتاب حاوی سوگیری‌هایی نه‌چندان علمی بود که مترجمان در پانوشت به ارائه نقدهای فشرده‌ای درباره آن‌ها پرداخته‌اند و به سبب اهمیت و ارزش کتاب و با نظر به ضرورت امانت‌داری در ترجمه، کمترین تغییری در متن کتاب ایجاد نکرده‌اند و همه نقدها را در پاورقی‌های خود بر کتاب تذکر داده‌اند. تنها در یک جا، در *دانشنامه ایرانیان ارمنی*، نگارنده نسبتی ناروا و نیم‌خطی را به ایران وارد آورده بود که با توجه به نادرستی آن سخن، در ترجمه حذف شد بی‌آنکه کوچک‌ترین خللی در ترجمه و حفظ امانت در نقل سخن وارد شده باشد.

۲. محور دوم: کتاب حاوی دویست مدخل *دائرةالمعارفی* است؛ اما واقعیت آن است که چنان‌که خواننده آگاه در عمق مطالب کتاب مشاهده خواهد کرد، در مواردی محدود در بردارنده هر کتابی است که نام *دائرةالمعارف* را بر خود نهاده است، بی‌آنکه به معنای دقیق و درست کلمه، آن اثر *دائرةالمعارف* باشد؛ همچنین در برخی نمونه‌های انگشت‌شمار، در واقع آثار مدخل‌شده فهرست یا فهرست‌واره‌ای از علوم گوناگون به شمار می‌رود و در نسبت‌دادن این‌گونه آثار به عبارت *دائرةالمعارف* و در آوردن تمامی آن‌ها ذیل عنوان تخصصی *دائرةالمعارف*، عملاً تسامح صورت گرفته است؛ بنابراین باید تأکید کرد که در مواردی محدود نویسندگان کتاب حاضر چندان درک درستی از مفهوم و مصداق دقیق *دائرةالمعارف* نداشته‌اند و از نظر رویکردی متناقض عمل کرده‌اند. این نوع خطاها در کتاب انگشت‌شمار است و با توجه به تطبیق بسیاری از آثار با عنوان دقیق *دائرةالمعارف*، از ارزش

علمی کتاب و ضرورت آشنایی ایرانیان با آن و مراجعه بدان کاسته نمی‌شود.

۳. محور سوم: متأسفانه کتاب از منظر ملاحظات روشی و اصول علمی حاکم بر دائرةالمعارف‌ها کاستی‌هایی دارد؛ بدین معنا که اول، در ارائه نام هراثر وحدت رویه وجود ندارد و در برخی موارد عنوان کتاب به انگلیسی یا زبان‌های دیگر آمده و گاه نیامده که استفاده از کتاب را با دشواری‌هایی مواجه می‌کند؛ البته مترجمان این‌گونه ایرادها را برطرف کرده‌اند و هم در عنوان آثار و هم در صورت لزوم در پاورقی به استاندارد و یکدست‌سازی عنوان‌ها همت گمارده‌اند. دوم، شناسه هر مدخل (در اینجا هر کتاب) گاه با استانداردهای دائرةالمعارف‌ها فاصله دارد. نکته سوم آنکه هر دائرةالمعارفی ضرورتاً استنادهای خود را در پایان هر مدخل می‌آورد؛ حال بماند که در برخی از این کتاب‌ها مانند *دانشنامه جهان اسلام*، نویسنده هر مدخل ملزم به ارجاع‌دهی درون‌متنی و مستندسازی سخن و نقل خود است. متأسفانه کتاب حاضر در درون یا در پایان هر مدخل هیچ‌گونه ارجاعی ندارد.

بنابراین در این نکته‌ها از اصول دائرةالمعارف‌نویسی فاصله می‌گیرد و هر مدخل نوشته شده عملاً مدخل نیست. با این حال مترجمانی که خود تجاربی در دایرةالمعارف‌نویسی دارند، تشخیص دادند که خود معرفی هر مدخل، حتی بدون ارجاع و استناد، آن قدر برای خواننده فارسی‌زبان اهمیت و ضرورت دارد که سال‌ها وقت و زمان در امر ترجمه دشوار متنی با اعلام و اصطلاحات به زبان‌های گوناگون صرف کنند.

ایراد چهارم آنکه برخلاف دایرةالمعارف‌های حرفه‌ای و تخصصی، فراوانی و بسامدی منطقی در توزیع نویسندگان متخصص هر مدخل وجود ندارد و ناگزیر ویراستار اصلی کتاب، آبتین خانباغی، بنا به ضرورت‌های تولید یا یافت‌نشدن نویسندگانی متخصص، در برخی موارد مدخل‌های

بسیاری از کتاب‌های تاریخی، تمدنی، جغرافیایی، هنری، ادبی و... را به چند نویسنده خاص سفارش داده‌اند و چنان‌که خواننده آگاه مشاهده خواهد کرد، برخی نویسندگان ده‌ها برابر برخی نویسندگان دیگر مدخل ایجاد کرده‌اند، غافل از آنکه در ایران و جهان نویسندگان متخصص‌تری یافت می‌شد که افزودن آنان، هم تنوع بسامدی نویسندگان را افزایش می‌داد و هم بر ارزش کتاب می‌افزود. ایراد پنجم هم بدان برمی‌گردد که برخی مدخل‌های نوشته شده؛ برای نمونه در بخش انگلیسی که اساس این ترجمه بوده است، اصیل نیست و به زبانی چون فارسی نوشته شده و چنان‌که در انتهای برخی مدخل‌ها آمده، مترجمانی چون نیکی اخوان به انگلیسی ترجمه کرده‌اند. طبیعتاً همین مسئله ایرادهای اساسی در انتقال و درک سخن اصلی هر کتاب در قالب مدخل شده، اصالت مطلب را خواهد کاست؛ از این رو مترجمان ناگزیر شده‌اند در مدخل‌های بسیاری، مدخل ترجمه شده به انگلیسی را با مدخل‌های نگاشته یا ترجمه شده به عربی و ترکی مقایسه کنند و تطبیق دهند تا متن فارسی اصالت و دقت کافی داشته باشد.

۴. محور چهارم: کتاب تمام دائرةالمعارف‌های مهم تمدن اسلامی را به‌طور کامل در بر ندارد؛ البته این نکته درک‌شدنی است که هیچ کتابی نمی‌تواند ادعا کند که جامع تمام اجزا و مباحث ضروری است و در عین حال نمی‌توان این نکته را از نظر دور داشت که در برخی موارد دربرداشتن برخی مدخل‌ها ناصواب و دفاع‌ناپذیر است؛ برای نمونه با کمال شگفتی، مدخلی را به دائرةالمعارف پیش رو و سه‌زبانۀ *دانشنامه جهان اسلام* اختصاص نداده و از ذکر آن به‌سهو یا به‌عمد چشم‌پوشی کرده است؛ بنابراین مترجمان تشخیص دادند که با آوردن گزارش کاملی از *دانشنامه جهان اسلام* در قالب یک مدخل، هم این نقیصه را برطرف کنند و هم خواننده آگاه را هرچه بیشتر در جریان روند رو به رشد تولید دائرةالمعارف در ایران قرار دهند: